

günk van egy örmény-magyar és magyar-örmény szótárra; mert csak ezek segítségével kutathat az érdeklődők az örmény irodalom gazdag bányájában. Én reményelem, ha felébresszük a teremtő, munkás Múzsákat, ezekről is lesz gondoskodva - írta. A gondoskodás viszont elmaradt, erre ő sem vállalkozott, az örmény olvasókönyvnek is csak pár száma jelent meg a folyóiratban.

Az Arméniában megjelent egy-egy értekezését a következő években felhasználta könyveinek egy-egy fejezeteként. A cikkek megírásához szükséges iratokhoz az erzsébetvárosi egyházi levéltárban fért hozzá. A sorozatban a cikkíró felhasználta még püspöki leveleket, canonica visitatiokat is, és igyekezett pontos történelmi háttérrel adni. Erzsébetváros örménységének helyzetét összehasonlította a Habsburg Birodalmon belüli egyetlen, a lemergi örmény érsekségével. Következtetésül megjegyezte: „ezen egyházmegye példát adott arra, hogy miként kell a jövőt biztosítani.” Ávedik ezzel szülőföldje számára szeretett volna más, jól működő örmény egyházmegyét követendő példaként felmutatni.

Folytatjuk

(Polyák Mariann előadása elhangzott a Fővárosi Örmény Klub szeptember 15-i műsorán)

* * *

Kátainé Szilvay Ingrid

Maestro Kozmosz, avagy látogatás a jereváni Paradzsanov Múzeumban

A zsenialitás mára irodalmi fogalomná vált. Zseninek nevezzük az olyan embert, aki számunkra elérhetetlen időben és térben létezik. Legendákból és iskolai tankönyvekből értesülünk életéről. Köztünk már rég nem él. Akiknek szerencséjük volt életében ismerniük Paradzsanovot, akik kommunikálhattak vele, élvezhették gyermeki jóhiszeműségét, artisztikus humorát, nyugtalanító energiáját, szemtől-szemben találhatták magukat egy olyan emberrel, akinek gondolatai, szavai és munkája által minden értelmet és szépséget nyert. Ez az „ideológusok és bürokraták nyugalmanak veszélyeztetője” mágnese volt a kereső, gondolkodni merő, közhelyeket gyűlölő, nem mindennapi embereknek.

Üstökösként csapódott be a szovjet idők átideologizált, agyoncenzúrázott művészetének börtönszagú atmoszférájába. Az üstökös hosszú csóvát húzott maga után: kollégák, hódolók, adeptusok hosszú sorát. Akik ismerték, mesélik, hogy sohasem lehetett egyedül találni. Barátok, vendégek, véletlen ismerősök, ismeretlenek és még ki tudja kicsodák éltek és visszaéltek vendégszeretetével, őszinte kíváncsiságával és jóindulatával. Hogy mikor dolgozott, aludt, evett vagy olvasott - azt senki sem tudta. Állandóan mesélt, másokat hallgatott, utazott és alkotott. „*A lélek köteles dolgozni. Éjjel-nappal, éjjel-nappal.*” Paradzsanov számára az alkotás nem kötelesség volt, hanem a legbelső és legtermészetesebb szükséglet.

A házában alig volt könyv. Ha mégis megjelent, vagy elajándékozta, vagy eltűnt. Olvasni nem látták. Mégis mindent és mindenről tudott, „abszolút hallása” és tökéletes lényeglátása volt minden irodalmi, művészeti, kulturális vagy politikai eseménnyel kapcsolatban. Ezt nevezik a zseni ösztönének. Egyszer, egy enteriőrrel szóló kiadványt lapozva így szólt: „*Nem azzal kezdték és nem is azzal fejezték be, amivel kellett volna. Diogenész a jó kezdet. Diogenész hordója - a legjobb enteriőr. A befejezés pedig a Kongresszusi Palota.*”

Az 1968-as események kapcsán egy moszkvai minisztériumi filmesztétának megjegyezte: „*Filmet csinálni ez az ország nem tud. Jobban megy maguknak a tankos bevonulás idegen fővárosokba.*”

Egy pártcsinovnyikot, aki mecénási hangot próbált megütni vele szemben, így szakított félbe: „*Megírhatja nekem a forgatókönyvet. Úgyis átirom.*” Egy sznob dámával, aki „szellemi vezérért” jött hozzá, imígyen beszélt: „*Hány szobás a lakása? Őt? Vegyen föl albérlő diákokat. Majd takarítják a mellékhelyiségeket!*” Türelmetlensége a falssal, megjátszottsággal, közönségességgel szemben durvává, provokálóvá tette. Paradoxszonjai, fintorai, gesztusai, parodizálásai állandó színpaddá tették az őt körülvevő teret a jelenlevők nagy örömeire vagy bánatára. Ha valaki felvette volna „*élete filmjét*”, talán a legjobb alkotásával lennének gazdagabbak.

Mindenben a szépet kereste. Gyermeki őszinteséggel tudott örülni egy szép szobabelsőnek éppúgy, mint egy választékosan megterített asztalnak, egy csokornak vagy látszólag véletlenszerűen egymás mellé került tárgyaknak, melyekbe belelátta saját kompozícióját - így születtek kollázsai, rajzai, metaforái. Nemcsak a szép tárgyak vonzották. Áhítattal imádta a szép embereket. Gyakran csalódott bennük. Erősen

vonzották a régiségek, gyakran vett és cserélt ilyesmit (családi hagyomány volt ez), még gyakrabban ajándékozott antikvár dolgokat mindig személyre szólóan.

Koncepciók perében ezt a vonzalmát nem a művészember lelki szükségletének tekintették, hanem kompromittáló büntetőjogi kategóriának. Ember volt, nem angyal. Gyenge is meg „nehéz” is. Főleg a feltetteinek, akikkel nem sokat teketóriázott. Ugyanis csak az emberi jóság, szépség és tehetség előtt hajtott térdet. A „jóság” és „szépség” voltak az általa leggyakrabban használt szavak, ha olyan emberekről szólt, akik valamivel kiérdemelték ezt. Az életmódjában - minden improvizáció és káosz mellett - volt valami rituális. Mindent ösztönösen szertartássá változtatott, amitől a leghétköznapibb dolgok szépséget és magasabb értelmet nyertek.

Ezt a szovjet hatalom számára nemkívánatos személyt ki kellett iktatni. Nem hagyták alkotni, amit létrehozott, azt ideológiai szempontból cenzúrázták, majd két alkalommal is megismerhette a szovjet büntetés-végrehajtás „áldásait”. A kiiktatása nem volt egyszerű: hosszú, szisztematikus és kitartó. A már nemzetközi hírű filmrendezőt, akinek minden sóhaja aranyat ért, hagyták filmstúdiók és minisztériumok között sikertelenül vándorolni elképzeléseivel... Amit ennek ellenére megalkotott - ma már a világ filmművészetének gyöngyszemei, sajátos, semmivel sem összehasonlítható alkotások: *„Az elfelejtett ősök arnyai”, „A gránátalma színe”, „A szurámi vár legendája”, „Asik Kerib”, „Piroszmani”.*

Forrongó energiái és kiapadhatatlan képzelőereje kiutat keresett minden módon. Színházi elképzeléseit, az opera megreformálását, a gyermekszínházról szóló elképzeléseit nem realizálhatta. Novellákat írt, melyek nem jelenhettek meg. Ha később sor került mégis rá, csak külföldi kiadásban, a Tengerentúlon. Nem engedték, hogy önmaga legyen. Valójában azt sem engedték volna legszívesebben, hogy legyen. Tudták, a zseni számára az egyetlen létezési mód - az alkotás. Megfosztani ettől, egyet jelentett az élettől való megfosztással.

A megvalósíthatatlan álmok halálosan gyötörték, hiába próbálta humorral vagy különccséggel palástolni keservét. És mivel alkalmatlannak találtatott a kompromisszumkötésre, következett a fizikai megsemmisítés: börtön és láger. Öt év köztörvényesek között, akiknek javarésze olvasni sem tudott, és akik nem akarták elhinni, hogy ő a nagy filmrendező... Öt évet töltött poloskák és tetvek, éhezés, provokációk, lágerbeli terror és megaláztatások között. Félholtan jött vissza. Új letartóztatás várta, de ez már nem Kijevben, hanem Tbilisziben. A per egy színjátékhoz hasonlított. Paradzsanov volt a főhőse és a rendezője egyszemélyben. Szabadlábban nem volt lehetősége rendezni ugyanis. A nemzetközi közvélemény nyomására szüntették meg a pert, de addig is előzetes letartóztatásban tartották.

Élete utolsó éveit nagybeteg az atyai házban töltötte Tbilisziben. A grúz filmstúdió befogadta. Nagy lelki fellendülés következett, ami nem volt összhangban fizikai állapotával.

1988-ban Örményország is kezet nyújtott nagy fiának. Ekkor állították ki először képzőművészeti alkotásait az Örmény Népművészeti Múzeumban. A földrengés elodázta az önálló múzeum építését, így halála után egy évvel nyílt meg 1991-ben *Jereván Dzoragüh* negyedében. Amennyit megélhetett ebből, a tbiliszi családi házból elszállították az otthoni berendezés részét képező régi bútorokat és használati tárgyakat a jereváni helyszínre. De Ő már nem érkezett meg oda...

A múzeum alapanyagát 600 tárgy képezi - festmények, rajzok, kollázsok, babák, jelmezek, díszletek, filmeszkizetek, levelek, dokumentumok, fotográfiák, kéziratok. Csodálatos helyen áll a ház a Szent Szárkisz templom szomszédságában. Titokzatos az ódon belső udvar, csipkésre faragott erkélyével az Ararát néz szembe, megannyi rejtély minden tárgy ebben a gyönyörűen berendezett emlékházban. Sok kiállított alkotás szó szerint könnyből és vérből fogant a kor szovjet javító-munkatáborában. Mégis belengi valami mesebeli báj, végtelen fantázia és játékoság. Egy sokat szenvedett nép gyermekének derűje minden sötétség és kínszenvedés ellenére.

Halála előtt nem sokkal két fiatal szakmabeli hódolója utazott Tbiliszibe, hogy találkozzon a Mesterrel. A hivatalos intézmények nem tudták (vagy akarták) megmondani, hol lehet megtalálni. Lehetetlenre vállalkoztak: a közel kétmillió fős városban a járókelőktől kérdezték meg, hol lakik Paradzsanov. Az első szembejövő fiatalasszony tudta: a Kata Mechi utcában. Amikor egy arra jövő öregembertől tudakolták, hol a Kota Mechi utca, rákérdezett, csak nem Maestro Kozmoszhoz jöttek? Hogy miért nevezik így, azt válaszolta: *„Mert nem ebből a világból való!”*

Szárkisz Paradzsanjan, alias Maestro Kozmosz (1924-1990) már csak alkotásaiban él közöttünk. Ember, örmény és zseni volt.

(A szerző a 2005. májusi jereváni delegáció tagjaként látogatott Örményországba.)